

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-60>

УДК 37.035.6

Романюк К.О.

Закарпатський Угорський інститут імені Ференца Ракоці II

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРТ-ТЕРАПІЇ У ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Розглянуто сучасний стан психолого-педагогічних досліджень проблеми впровадження елементів арт-терапії у практику роботи дошкільних навчальних закладів з метою виховання толерантності дітей старшого дошкільного віку. Проаналізовано необхідність виховання толерантності як особистісної якості у старшому дошкільному віці. Виокремлено доступні й ефективні шляхи застосування елементів арт-терапевтичного методу саме на заняттях із зображувальної діяльності дітей. Встановлено основні етапи заняття з елементами арт-терапевтичного методу й правила організації толерантного простору для творчості. Акцентовано на цілісному сприйнятті особистості дитини у ході обговорення результатів творчої діяльності. Визначено перспективи подальших досліджень імплементації елементів арт-терапії у навчально-виховний процес ДНЗ. Зроблено висновки про необхідність подальшого дослідження особливостей методичного керівництва і контролю за ефективністю й екологічністю проведення занять у арт-терапевтичному методі.

Ключові слова: арт-терапія, виховання толерантності, діти старшого дошкільного віку, спілкування, емоційна експресія, дошкільний навчальний заклад.

Romaniuk Kateryna

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

ART-THERAPY ELEMENTS IMPLEMENTATION INTO UPBRINGING TOLERANCE OF PRESCHOOL AGE CHILDREN

Summary. The article outlines the condition of the modern psychological and pedagogical studies of the problem of implementation of art-therapy elements into pedagogical process of preschool institutions. According to the modern research the elements of the art-therapy method are powerful tools when it comes to upbringing personal qualities like creativity, empathy, emotional intelligence, tolerance etc. The necessity of the upbringing tolerance as a personal quality of preschool age children has been analyzed in the theses due to the high demand of successful development of the current generation. Preschool age is auspicious and important in establishing relations with adults and peers and art-therapy provides appropriate behavior patterns from one side and different ways for emotional expression from the other. The available and effective ways of art-therapy method implementation have been also specified in the article. Throughout the wide range of art-therapy methods (sand therapy, musical therapy, body oriented therapy etc), the visual art-therapy lessons were defined as the most suitable for the upbringing tolerance in the upbringing process of preschool institutions. Main stages of the art-therapy session and important conditions for the tolerant and safe environment organization have been determined and grounded. One of the essential conditions of the effective creative process is non judgemental attitude of the pedagogues and permission to express feeling and emotions in any possible but socially acceptable manner. The holistic perception of the child as important partaker along the final discussion about the product of creation process has been elaborated. The research states that every person should be perceived through the unity of physical, spiritual and emotional dimensions. Further perspectives of the research of art-therapy elements implementation into the upbringing process of preschool institutions have been also specified in theses. The further studies about the methodical guidance specifics and scientific ways of measuring effectiveness of the classes with art-therapy elements are in high demand according to frequent usage of art-therapy methods in preschool institutions.

Keywords: art-therapy, upbringing tolerance, preschool age children, communication, emotional expression, preschool institutions.

Постановка проблеми. Сучасні реалії життя диктують нові вимоги до виховання, навчання й розвитку зростаючого покоління. Засвоєння і відтворення культурних цінностей й соціального досвіду, як необхідного базису для ефективного та успішного життя у минулому вже недостатньо у XXI сторіччі. Свідома, активна й творча особистість, що здатна діяти, успішно комунікувати та мислити нешаблонно, наділена емоційним інтелектом – ось образ майбутнього громадянина нашої держави.

Тотальна технологізація нашого життя радше негативно впливає на стан психічного здоров'я, перш за все дітей, що пов'язано з їхньою чутливістю та несформованістю механізмів психіки. Тривожність стає гострою проблемою ледь не

з наймолодшого дошкільного віку, що потребує вирішення не лише психологами, а й освітянами. Розуміння актуальних проблем дошкільників спонукає до пошуку та імплементації ефективних засобів, які отримують перш за все емоційний відгук у дітей. В силу нових обставин життя, широкого використання набуває використання елементів арт-терапії не лише психологами ДНЗ, а й вихователями. Погляд на зображувальну діяльність в межах процесу розвитку й навчання, що є одним із методів арт-терапії, змінюється з традиційного сприйняття його лише як засобу передачі бачення навколишнього світу та інструменту розвитку окоміру й дрібної моторики дітей, на метод самовираження й емоційної експресії.

Самостійна мистецька діяльність й споглядання мистецтва допомагає побачити світ у всій його багатогранності й різноманітті, що вимагає сформованої толерантності до почуттів, думок, ідей, висловлювань інших. На наше переконання, впровадження елементів арт-терапії у виховання дітей неабияк вплине на становлення такої особистісної якості як толерантність.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення процесу виховання толерантності шляхом впровадження елементів арт-терапевтичного підходу ґрунтується на результатах теоретичних досліджень минулого й сучасності, а також на досвіді практиків психолого-педагогічної науки. Так, особливості психічного розвитку дітей старшого дошкільного описують російські дослідники І. Кулагіна, В. Кулюцький та інші. Теоретико-практичні аспекти арт-терапії своєю чергою розглядають вітчизняні (О. Вознесенська, Н. Заболотна, О. Титаренко, О. Тарарина) та зарубіжні, в тому числі й російські (У. Баєр, А. Копитін, І. Сусаніна, Р. Уїк та інші) вчені. Окремі аспекти виховання гуманних почуттів у дітей, які, без сумніву, вважаємо дотичними до проблеми виховання толерантності дітей розглядають українські дослідники А. Богуш, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна та інші. А толерантність як особистісну якість розглядають О. Грива, Л. Дерман-Спаркс, В. Кукушин, М. Мальчевська.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Впровадження елементів арт-терапії в процес виховання й розвитку дітей дошкільного віку, а саме його потужний потенціал у процесі виховання толерантності дітей, без сумніву досліджений недостатньо. Пильної уваги й вивчення потребує сам процес організації такої творчої діяльності дітей, основоположним принципом якого має стати принцип «Не нашкодь».

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи виховання дітей дошкільного віку як надзвичайно глибоку в своєму теоретичному аспекті дефініцію звертаємось до трактування цього процесу А. Богуш, що подано у «Енциклопедії освіти» як «формування у дітей загальноприйнятих суспільством соціальних цінностей (загальнолюдських і національних); моральних і правових норм, зразків поведінки, правил і норм спілкування, її внутрішньої і зовнішньої активності...» [3, с. 88–89]. Без сумніву толерантність посіла чільне місце з-поміж необхідних соціальних цінностей, як засвідчують актуальні дослідження, ЗМІ та й, зрештою, спостереження за масштабними змінами у нашому суспільстві й світі. Психологи й педагоги розуміють толерантність як здатність особистості налагоджувати позитивні й успішні взаємини з іншими і світом загалом, формування власного позитивного образу, а значущими особистісними складовими визначають оптимальний рівень емпатійності, гнучкості й комунікабельності (В. Євтух, Г. Солдатова, Л. Шайгерова та інші). Очевидно, що толерантність як активна особистісна позиція у ставленні до інших неможлива без усвідомлення й розуміння власних почуттів, емоцій, прагнень та мотивів. Психологи зазначають, що у старшому дошкільному віці відбувається усвідомлення дитиною своїх переживань. Наприкінці дошкільного пе-

ріоду формування особистості, дитина орієнтується у своїх емоційних станах та може виразити їх словами «я радісний», «я сумую», «я сердитий» [5, с. 226]. Окрім того, І. Кулагіна та В. Кулюцький акцентують на потребі дітей старшого дошкільного віку в емоційному контакті із значущим дорослим та однолітками, і умови ДНЗ чи не найкраще підходять для задоволення цієї потреби [5, с. 234]. Відповідно викладеному вище приходить на думку використання елементів арт-терапії як потужного та водночас доступного засобу в процесі поглибленні розуміння дитиною власного внутрішнього світу й світу оточуючих.

Отож, старший дошкільний вік характеризується актуальною потребою у спілкуванні й налагодженні комунікації із значущими дорослими й однолітками. Ефективність цієї взаємодії визначатиметься засвоєними ціннісними орієнтаціями дитини. Оскільки, наші думки, а надалі, й дії базуються на емоціях, вважаємо необхідним поглиблення розуміння й вираження дітьми власних емоцій, що носять як позитивне, так й негативне забарвлення. Більше того, справді гуманне ставлення до іншого обов'язково передбачає розуміння ймовірності й готовність висловити не лише схвалення, а й осуд (у толерантній і тактовній формі) [6, с. 112, 115]. На наше переконання, впровадження елементів арт-терапії у процес виховання дітей якнайкраще підходить для досягнення заявленої мети, а саме розвиток позитивного самоствавлення й толерантного ставлення до інших, готовність до конструктивної взаємодії з ними.

Сам термін «Арт-терапія» досить молодий і виник ще у 1940-х роках завдяки Британському митцю Адріану Хіллу, котрий на власному досвіді переконався у цілющих властивостях мистецтва у ході покращення стану власного здоров'я. Надалі його справу продовжили Маргарет Наумбург, Ханна Квайтковська, Флоренц Кейн та інші. Зокрема, М. Наумбург акцентувала на здатності дітей до власної емоційної експресії надзвичайно креативним шляхом [8]. Широкого застосування набувають такі загальновідомі арт-терапевтичні методи, як терапія шляхом зображувального мистецтва, піскова терапія, фототерапія, терапія шляхом контакту з глиною, фрактальний живопис, тканева терапія та еко-арт. Як зазначає теоретик і практик арт-терапевтичного методу У. Баєр, будь-яка терапія – це діалог: діалог слів, поглядів, матеріалів-посередників, діалог голосів і настроїв [2, с. 19].

Цілющий ефект використання елементів арт-терапії буде виявлятися за умови створення емоційно-комфортного середовища для творчості й самовираження; удосконалення практичних навичок дітей; оволодіння методами взаємодії з негативними емоціями та прийнятими шляхами їх експресії; набуття навичок самоконтролю та опори на себе у майбутньому; усвідомлення наявності підтримуючого дорослого у момент творчості.

Арт-терапія може відбуватись у формі індивідуальної та групової роботи. В умовах групи усі психічні процеси відбуваються більш динамічно й мають низку переваг, таких як розвиток соціальних і комунікативних навичок; надання підтримки членам групи; спостереження резуль-

татів своїх дій та їхнього впливу на інших учасників; засвоєння нових моделей поведінки через обмін досвідом з однокласниками; подолання страхів та емоційне вивільнення.

Звичайно найдоступнішим шляхом використання елементів арт-терапії в умовах дошкільного навчального закладу є заняття із зображувальною діяльністю. Критично важливою умовою успішності таких занять у емоційному й терапевтичному аспектах є високий рівень експериментування та відсутність обмежень у засобах діяльності. Діти повинні мати можливість самостійно обрати засіб виконання своєї роботи, чи то фарби, кольорові або прості олівці, м'яка пастель, крейда тощо. Наш досвід роботи показує, що часом діти відмовляються використовувати пензлик і бажають малювати пальцями. Важливо надати їм таку можливість. Для творчого самовираження в ході арт-терапевтичного заняття важлива також наявність паперу для малювання різного кольору і формату, різноманітні природні матеріали (пір'я, гілки, мох, камінчики, листя тощо), а також губки, скотч, клей, нитки для роботи з великими поверхнями.

При організації занять з елементами арт-терапії важливим є поетапне виконання роботи. Нам імпонують етапи проведення роботи запропоновані М. Киселевою. Так, основними етапами арт-терапевтичного заняття засобами зображувальної діяльності будуть наступні. Перший етап: емоційне переживання перед власне творчим процесом. Другий етап: безпосередньо процес діяльності – створення творчої роботи, візуалізація замисленого на папері. Третій етап: дистанціювання, розглядання роботи з позиції спостерігача, так зване інтенційне бачення. Четвертий етап: вербалізація почуттів, думок, які виникли у процесі споглядання витвору [4, с. 19].

Наш досвід роботи показує, що дуже важливо встановити низку правил, дотримання яких гарантуватиме толерантний простір для творчості й самовираження:

1) відсутність оцінки на етапі обговорення створеного продукту, уникнення вживання слів «красиво», «некрасиво», що допомагає дітям у майбутньому концентрувати увагу на процесі, а не на результаті;

2) не переривати та уважно слухати спікера, чи то дитина, чи дорослий;

3) вербалізувати свою потребу про додатковий час на виконання роботи, навіть якщо група вже на етапі обговорення робіт;

4) варто донести до дітей, що якщо щось у роботі їм не подобається, вони завжди матимуть можливість почати знову;

5) надання учасникам дозволу самостійного вирішення, що вони б хотіли зробити зі своїм витвором надалі – забрати додому, залишити у дошкільному закладі, викинути у смітник чи порвати [4].

Безумовно, глибокий аналіз продукту зображувальної діяльності – завдання під силу психолога дошкільного навчального закладу, спеціаліста з профільною освітою. Проте, впровадження елементів арт-терапії у зображувальну діяльність дітей для виховання толерантності в межах навчально-виховного процесу ДНЗ має метою, перш за все, не діагностику чи виніс «вер-

дикту», а надання дітям простору та можливості для відреагування емоцій, проживання актуальних емоційних станів, легалізацію та вивільнення негативних емоцій і тривоги, розвиток навичок емпатії, співпереживання, комунікації з однолітками та дорослим. Спостережливий педагог помічає, які кольори використовує дитина; яке відсоткове відношення виконаної роботи до поверхні паперу, що може свідчити про інтенсивність почуттів дитини; чи розмовляє дитина під час виконання роботи і що це за висловлювання (дуже часто в умовах комфортного середовища діти відчувають потребу поділитися думками чи почуттями, що їх тривожать). Характер цих висловлювань, звичайно, може бути такий, що викличе у педагога необхідність звернутися з баченням до батьків чи психолога дошкільного навчального закладу, щоб кожна дитина, при потребі, отримала допомогу вчасно.

Імплементация елементів арт-терапії у процес виховання толерантності дозволила виокремити низку творчих робіт, виконання та подальше групове обговорення яких свідчило про їхню ефективність у процесі виховання толерантності старших дошкільників. Для зручності ми згрупували їх за цілями:

– експресія власних емоцій і бажань («Мої три бажання», «Мій настрій», «Моя мрія», «Живе-неживе», «Малюнок на вільну тему» [4, с. 323-324]);

– базові потреби особистості («Яка я тварина», «Я – супергерой»);

– контакт з оточуючими та членами родини («За що я вдячний», «Моя мама і тато», «Мій найкращий друг»);

– усвідомлення власної цінності й значущості та цінностей, що знаходяться в оточуючому середовищі («Я люблю себе, тому що...», «За що я вдячний»);

– ставлення до правил чи обмежень («Моя планета»);

– образ власного тіла («Карта мого тіла» (автор М. Киселева) [4].

Варто зазначити, що як і будь-який психолого-педагогічний вплив, впровадження елементів арт-терапії з метою виховання толерантності дітей старшого дошкільного віку це довготривалий процес, успішність якого потребує систематичності й дотримання усіх вищезазначених етапів і правил. Як зазначає У. Баєр, у ході створення будь-якого продукту творчої діяльності, центральним у процесі є переживання людини як єдності тілесних, духовних і емоційних процесів до, під час та після створення образу [2, с. 412]. Слідуючи цій логіці й такому сприйняттю, людину чи дитину слід розглядати не як ізольовану, а як соціальну істоту, яка завжди й усюди знаходиться в певному оточенні, середовищі і з цим середовищем постійно взаємодіє. Змінюючись сама у всіх трьох аспектах (тілесному, духовному й емоційному), особистість змінюватиме й процес взаємодії з середовищем.

Висновки й пропозиції подальшого дослідження. Отож, підсумовуючи, елементи арт-терапії можуть і варті бути використані у вирішенні актуальних психолого-педагогічних питань у роботі з дітьми дошкільного віку, в цілях розвитку емоційно-вольової сфери, вираженні емоцій та почуттів, й, попри це, з ме-

тою профілактики тривожності, різноманітних залежностей, нав'язливих станів тощо. У яких би різноманітних формах творчої активності не відбувалась арт-терапія, вона завершується інтеграцією, що слугує тому, щоб перенести пережиті під час творчого процесу зміни у повсякденне життя, тобто думки, почуття й відчуття.

Без сумніву, впровадження елементів арт-терапії у практику роботи дошкільних навчальних закладів потребує подальшого дослідження. Науковий інтерес викликають технології впровадження тілесно-орієнтованої терапії та музи-

котерапії у щоденний навчально-виховний процес ДНЗ; особливості методичного керівництва та контролю за впровадженням елементів арт-терапії педагогами ДНЗ. Окремим важливим науково-методичним аспектом, розроблення якого знаходиться лише на початковому етапі є виокремлення критеріїв ефективності впроваджених арт-терапевтичних методів з педагогічного й психологічного поглядів, а також шляхи підвищення кваліфікації педагогів з даної проблематики, що потребуватиме інтеграції даних психологічної й педагогічної наук.

Список літератури:

1. Арт-терапия / под ред. А.И. Копытина. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 320 с.
2. Баер У. Творческая терапия – терапия творчеством (теория и практика психотерапии, использующей разнообразные формы творческой активности) / пер. с нем. Е.Климовой, В. Комаровой. Москва : Независимая фирма «Клас», 2013. 552 с.
3. Богуш А. Виховання дітей дошкільного віку. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 88–89.
4. Киселева М. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 336 с.
5. Кулагина И.Ю., Колоцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : ТЦ Сфера, 2010. 464 с.
6. Ладивір С., Долинна О., Котирло В., Кулачківська С., Тищенко С., Вовчик-Блакитна О., Приходько Ю. Виховання гуманних почуттів у дітей / Ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилок. Тернопіль : «Мандрівець», 2010. 168 с.
7. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии в работе с детьми : науч.-метод. пособ. Киев : АСТАМИР-В, 2019. 256 с.
8. University of South Africa (2003). Child Art and Psychological Perspectives. Available at: <http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/1919/04chapter3.pdf>

References:

1. Kopyitina, A.I. (ed.) (2001). *Art-terapiya* [Art-therapy]. Sankt-Peterburg: Piter. (in Russian)
2. Baer, U. (2013). *Tvorcheskaya terapiya – terapiya tvorchestvom* [Creative therapy – therapy through creation]. Moscow: Klas. (in Russian)
3. Bohush, A. (2008). Vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Upbringing of preschool age children]. *Entsyklopediia osvity* [The Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter, pp. 88–89. (in Ukrainian)
4. Kiseleva, M. (2007). *Art-terapiya v prakticheskoy psihologii i sotsialnoy rabote* [Art-therapy in practical psychology and social work]. Sankt-Peterburg: Rech. (in Russian)
5. Kulagina, I.U., & Kolyutskiy, V.N. (2010). *Vozrastnaya psihologiya: Polnyiy zhiznennyiy tsikl razvitiya cheloveka* [Developmental psychology. The full life cycle of the human development]. Moscow: Sfera. (in Russian)
6. Ladyvir, S., Dolylna, O., Kotyrla, V., Kulachkivska, S., Tyshchenko, S., Vovchik-Blakytina, O., & Prykhodko, U. (2010). *Vykhovannia humannykh pochuttiv u ditei* [The upbringing of the children's humane feelings]. Ternopil: Mandrivets. (in Ukrainian)
7. Tararina, E. (2019). *Praktikum po art-terapii v rabote s detmi: nauch.-metod. posob.* [Practical study on art-therapy for work with children. Scientific and methodical study]. Kyiv: ASTAMIR-V. (in Russian)
8. University of South Africa (2003). Child Art and Psychological Perspectives. Available at: <http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/1919/04chapter3.pdf>